

Словутнього П'ївца Митусу, древле за гордость не восхогѣвша служити князю Данилу раздраного акы связаного приведоша. Сир"ьчь яко же рече Приточникъ: "Буєсть дому твоего скрутить ся, бобрь и волк-ь и язвець сн-ѣдять ся". Си же притчею речена быша".

З Галицько-Волинського літопису.

Рік 1241

Три сліпці просилися до князя, та їх не пустили, і вони сиділи під воротами, сподіваючись, що врешті мусить же князь вийти, тоді вони скажуть йому те, з чим прийшли. Кожного питали вони, чи не виходить уже князь, але він не з'являвся, і сліпці чекали. Князь же приймав у себе Митусу.

Вели Митусу до князя не так, як гостя ведуть, а як бранця. У lika взяли Митусу і привели по чорному земному розмиву, до колін грузли ноги у в'язкій весняній землі, наче земля не бажала відпустити пішоходця.

І було їх на позір лише двоє — князь Данило і Митуса. Ті, котрі зі списками стояли біля дверей, нерухомі й наче байдужі, не бралися до уваги, оскільки їм тільки й належалося, що нерухомо стояти при дверях. Митуса, однак, запримітив ще й інших, і були це Гнів князів, Мудрість, Сила, а також Сумнів, що не відступався й на мить, хоч як Данило намагався позбутися цього премудрого, мов учений мніх і лукавого, як сам диявол, мужа; а ще, окрім усіх, була там Буєсть Митусина, і Митуса утішився тому, що хоч вона одна була з ним, одна пішла слідом, не боячись покаляти ноги.

Безустановично говорив, нікому не даючи й словом прохопитися, князів Гнів, котрого Митуса й не слухав зовсім (немудрого слухаючи, сам йому уподібнюєшся), однак зрозумів одразу, що коли Гніву дозволив найпершому князь говорити, то, мабуть, замахнулася десь уже сокира на ту сосну, з якої йому, словутному співцеві Митусі, споряджатимуть труну.

Гнів розпалювався, хапався за меч при поясі, його довгі закарлючені пальці миготіли Митусі перед очима, множилися розжареними лучинами, відсахнутися мав охоту Митуса від того дразливого миготіння, а ще хотів би він сісти, як належить людині, що перебула неблизьку й важку дорогу, випростати втомлені ноги, перехилити ковток вина — і опісля тільки розпочинати бесіду,— але, приневолюючи однак до мовчанки власні бажання, він приглядався князеві, котрий поступово дозволив заволодіти собою Гніву. І до самого себе приглядався, розмірковуючи, що ж діятиме далі, а князів Гнів заважав зібрати докупі думки, мало що не приставляючи йому до грудей вістря меча, але Митуса навіть не ворухнувся. Душа його не відчувала ніякого страху, бо була при ньому Буєсть його. Він бачив князя, як бачить увесь голий степ дозорець, стоячи на пагорбі посеред великого безмежжя, знав причини й наслідки князевих вчинків. Князь же, піддавшись Гнівові, не бачив і не пам'ятав нічого, засліплено не бажаючи докопатися коренів, з яких проросли Митусині вчинки, влада й слава його.

— Признайся, Митусо, що був ти однієї мислі з коромольниками, ворогами князевими, і бунтував смердів, і з боярами готов був стати супроти князевої влади! Бо інакше чому ти перебував постійно у Перемишлі, чому не прийшов до князя власною волею, коли він кликав служити йому, прагнучи честь тобі за те воздати? Що ж ти мовчиш, Митусо? Чому не мовиш нічого? — домагався Гнів, силкуючись викликати Митусу на двобій, оскільки без супротиву починав утрачати ґрунт під ногами.

Митуса усміхнувся. Пустими здалися його домагання князевого Гніву. Гнів бачив і тямив тільки дрібне й мізерне, зрозуміти не годен був, як немудро чинить, збираючи з поверхні видимого тільки легко видиме й примітне,— так, ніби мале дитя хотіло зачерпнути води і совало жбаном по водяному кругові, збиваючи бризки, не маючи сили і вміння занурити жбан глибоко і узяти води по вінця.

"Увільни його від пут, князю, бо не такий же то бранець, якого можна ликами до чогось приневолити, а з поміччю Гніву перемогти,— до цього бранця іншої сили треба пошукати",— тихо порадив Сумнів.

І вже намірився був Данило Романович повеліти, щоб увільнили Митусу, коли Сумнів знову ледве ворухнув устами:

"Але ні, зажди, князю. Якщо ти звільниш від пут Митусу, відчує він рівним себе господинові своєму, а Буєсть його при ньому,— тож стережися!"

Нічого не наказав Данило, а Митусина Буєсть, мовби прикликана Сумнівом, уже стояла насупроти князя, дивлячись на нього прозорими очима, ніби не було тут ані Гніву, ані Сумніву, а тільки сам князь, сам один безборонний, як город без заборол.

Приборканий поглядом тих прозорих очей, князів Гнів малів, лестився покірним псом.

— Не так мали б ми з тобою зустрітися, Митусо,— говорив князь, а Гнів відступав і никнув, як вогонь на вигорілому вогнищі.— Ти сам винен, що так сталося, що стоїш тут переді мною не другом, а недругом. Як покопаний ворог, стоїш.

"Чи покопаний, князю?" — заговорив Сумнів, але Данило відмахнувся від нього, уперся на своєму:

— Як поконаний ворог! Скажи, чому хотів ти цього, Митусо?

— До нерівного бою ти мене викликаєш, князю. Нині все твоє при тобі, а при мені тільки Буєсть моя. Як маю говорити з тобою, князю: як рівний з рівним, а чи як бранець із переможцем?

Задумався князь.

"Не вагайся до двобою стати. Слова твої при тобі",— сказала Буєсть стиха, і розтягла вузол на Митусиних руках, аби лика не так дошкульно врізалися в тіло.

"Слова мої при мені,— думав Митуса,— слова мої при мені тоді навіть будуть, коли хтось вжене лезо сокири в сосну, і сосна застогне, та сама сосна, з котрої мені труну споряджатимуть".

Гусла гудуть, гусне вітер, обіймає дерева, гусей несе з вирію, весна відкривається — лід од води, сніг од землі загоряється, гусла гудуть густо, летять сірі гуси, червоні лиси на лисі пагорби виходять, голодні, полювати, гасне Гнів князів, Сіріє, никне, у попіл обертається, гусла гудуть. Митуса пальцями змушує струни до співу, і хитрий, як мніх, Сумнів змовкає, і сумно звішує голову, оголена думка на гуслах, летять сірі гуси...

Митусу ймили в Перемишлі.

Під Перемишлем брали сіль. Довкола стояли гу-стезні зеленаво-бронзові хащі. Перейти через них трудніше, ніж

продертися поміж списками тисячі воїв. Берегами рік,
плутаючись у тумані, в'язалося гілля лозини й верби. Княжий
двір стояв поза городом, ледве що не над самим Сяном,

У трьох днях, дороги від Перемишля, за гірським
перевалом, починалася угорська земля, звідки возили на Русь
мармур і скло, проводили коней — фарі, незгірших до
половецьких актазів; князь Данило придбав собі там чашу з
багрянцевого мармуру, її прикрашали довкола дивною різьбою
змійні голови. На межах у горах оселяли половців, аби стерегли
перевали й повідомляли про небезпеку. Половці важко звалили
до гір: їх тягнуло у степ.

Митуса любив гірський край Перемишльський. Наймилішою
була йому тут весна, коли теплі вітри злизували сніг, теребили
верхів'я ще голих дерев. Земля відслонялася пагорбисто,
порізана вузькими лезами річок. Звільнена від криги, найменша
навіть ріка випростувала пружне тіло, заціпеніле в довгій
зимовій нерухомості. До самого дна поринало у воду небо,
занурювалися вділ головою ліси й береги, ріки від того
переповнялися й розливалися, вода забарвлювалась то синьо,
то сіро, то зелено.

Дім його стояв на пагорбі. Далеко бачив і не боявся повені.
Готовизною не був надто обтяжений, зате слідкував господар,
щоб не бракувало в корчулях вина й меду в берковцях. Любив
Митуса гарний одяг, призбирував поза тим чаші мармурові,
роблені уграми, а також ковані руськими майстрами чепа. Та
найбільше дбав про книги. Книгами дім зело багатий — як нічим
іншим.

Рибарі сушили над Сяном грубі мотви. Ставні, високі
рибальські жони виходили до ріки допомагати мужам у роботі.
Коли ж під Перемишлем ставали облогою вороги, жони так
само, як і мужі, вергали каміння на ворога. Каміння градом

летіло із заборол, і хоча б нападники стояли по коліна у воді, уступивши з берега в ріку,— стільки того каменю лягло вдолі, що мертві й поранені потому вже на сухе падали.

Митуса любив гірський край Перемишльський.

Князь Данило Романович не любив.

Тікали туди від покарання за коромолу бояри, захланні на князеву честь і славу, а ще більш на його добра й землі. Перемишль приймав і переховував коромольників, завжди готовий допомогти їм, не лякаючись князевої помсти. Тямив собі Перемишль, як був перше стольним городом, поки князь Володимир-ко Володаревич не одняв того права, перенісши столицю до Галича,— а втрачена слава пече більше, ніж незвідана. Одначе, коли галичани ставали супроти князя, неугодного їм, заздрість не заважала боярам із Перемишля бути одної мислі з коромольниками.

Брали собі город, мислячи довіку держати гарну й багату, зручну в обороні проти ворога гірську країну Перемишльську: і князь белзький Олександр Всеволодович, і прийшлий аж із Чернігова князь Ростислав Михайлович — буйний, невдячний та непоштивий у своїх змаганнях за владу син сестри Данила Романовича, а ще також знатний боярин Григорій Васильович, колишній галицький дворський.

Сидів також у Перемишлі присланий туди Ростиславом Михайловичем Константин Рязанський.

Митуса не раз думав: Перемишль, як заворожений звір, вислизає з рук то одному, то другому, а то й третьому — і постійно залишається самим собою. Ловці ж уперто продовжували полювати на того незвичайного звіра, а разом

нерідко прагнули заволодіти ще й ним, Митусою, хоча складав співець малу тільки частину чогось більшого.

Митуса про славу не дбав, не домагався її зовсім. Йшла сама йому до рук, і не дуже він нею втішався, бо вела вона за собою свій лихий невідступний почет: заздрість, ненависть, зраду і підступ, і підкуп, і фальшивих друзів. Митуса не дбав про славу. Коли збиралися люди почути Митусину пісню — радий був, але радий був і самотині, і можливості поринути у мудрість книжну, і втішався тим, що слово, податливе часом, а часом непокірне, як неторкана дівчина, або ж невловиме, як висланий у дозор спритний воїн, легко дається йому до рук.

Часом радий би був утекти від слави, від гостей^ що навіть з угорського й інших країв траплялися, ваблені оповідями про Митусині пісні,— радий би був утекти до рибальських домівок, аби гусла його знаджували до нього молодих рибалок, щоб із Сяну впливала на звуки його гусел риба, щоб зелений лист, захований у пружній бруньці, розвинувся, а білий сніг проріс травою, а кінь ударив копитом об камінь і викресав з нього живу іскру. Митуса був молодий і не захланний на славу.

...Було так темно, що Митуса не бачив її обличчя, тільки груди й коліна вибілювалися, в убранні вона виглядала інакше, трохи незграбна, ніби вбрання в'язало й неволило її; висока, з широкими плечами й вузькими стегнами — скоріше отрок з виду, котрий ще не увійшов у силу, а не діва. Митуса радий був завжди тій хвилі, коли, звільнена від убрання, вона раптом ставала легка, наче землі не трималася, і в чорній пітьмі вибілювались її коліна й груди, і Митуса кожен раз любив її, наче вперше.

За дня він дивився у її очі, а Добродія ніколи їх не мружила, як не стуляються ніколи обводи джерела, з котрого одвіку черпають воду.

У тісняві рибальської хатини пахло рікою й зіллям, неначе хвилі ріки билися об стіни хати зсередини. Пальцями міцними, як в отрока, що вміє вже владати сокирою й мечем, вона лоскотно й м'яко водила по його обличчі.

— Не мовчи, Митусо, говори щось. До твоїх уст приставити горнець скудельника — накапле трунок, солодший від меду.

— Пощо мені біля уст горнець глиняний,— сміється Митуса, — хочу твоїх уст, Добродіє.

Ніч минула. Виповз білий туман із ріки і вгорнув рибальську хатину. Митуса стояв у тумані, що був вогкий і аж ніби важив, тиснув на землю, і просякнутий вологою перший осінній листок довго тримався у повітрі, спираючись на вагу туману.

"Ніколи не зможу сказати всього до кінця, що бачать очі мої і розуміє душа. Слова — туман,— думав Митуса,— слова — ворог мій, котрого прагну покона-ти, аби служив мені. Слова — отроки нерозумні, які не відають, чого від них вимагає князь, повелівши йти в січу й на смерть".

Добродія вийшла з туману легка, біла, ніби з того туману виткана — і Митусі жахно, аби не зникла. Добродія опускала на воду човен, оглядала весла, і Митуса любив кожен її рух.

"Як то діялося,— думав Митуса,— чи то бог сотворив спершу землю, а чи спочатку назвав її, бо в нього жило те слово? Що було перше: діяння — чи слово? Добро й зло в суті своїй — чи наймення їхнє?

— Добродіє, що було перше: ти чи любов? Чи, може, ви разом прийшли у світ?

...Три сліпці знову просилися до князя, але їх і цього разу не допустили, вони дістали навпомацки із своїх сірих подорожніх торб хліб, щоб пополуднувати й чекати далі.

Князь же приймав Митусу.

Він наказав звільнити його від пут, Митуса випростував перед собою стерплі руки, розтирав пальці, торкався перстень, подарованого колись батьком. Давно вже ніщо не в'язало Митусу з отчим домом, а все ж носив той перстень, не знімаючи з пальця,— скоріше як пам'ять про своє отроцтво, аніж із шани чи любові до батька. Митусин батько, як багато інших бояр із Галича, перечікував князів гнів на уграх, як не раз робив раніше. Він прислав до Митуси в Перемишль вірних людей і велів, аби Митуса згадав про синівський обов'язок і про честь отчого дому, котрий велить йому помститися Данилові за вимушене вигнання батька. Наказував Митусі прибути на угри.

— Така його воля,— говорив посланець,— і не чини супроти неї. Коли не схочеш на уграх за меча узятися, як личить боярському синові, зможеш і там гуслами бавитися і пісень складати — на уграх є охочі слухати їх. Так сказав твій батько.

Сміявся з того Митуса. Навіщо мав би тікати на угри? Що мав би шукати в чужій землі, де гусла справді можуть обернутися забавою для чужинців? Врешті, ким став би на чужині? Воістину скоморохом! Хоч би й пішла за ним слава його на угри — що там чинитиме? Забуде, як виглядає земля руська на світанку, весною, коли повітря гусне, а сірі гуси з вирію летять, і гудуть, як гусла, старі дерева. Можна врубати дерево під корінь і встромити в землю деінде, і буде якийсь час здаватися, ніби живе воно, аж поки не скотиться вділ останній плід, щоб зігнити на чужій землі — а назви тому плодові ніхто не знатиме. І аж поки не прийде весна. І тоді всі побачать, що не цвіте воно й не бризкає соком, позаяк мертве єсть.

Ні, не хотів Митуса тікати на угри до батька, бо не був навіть у мислях спільником його мізерних зрад. Ворога князевого, Судислава Бернатовича, переховував Митусин батько в своєму домі, беручи за те мзду велику, а коли князь Данило вступив до Галича, то кланявся йому, по землі човгався, милості просячи, обіймав ноги князеві, прирікаючи вірним бути. Сам же посилав своїх людей з підступними листами до коромольників, вимагаючи плати за подвійні зради.

"Гм! Честь дому батьківського! — сміявся Митуса.— Честь моя — то лиш я сам, і до свого імені батькового не хочу долучати. Вбиратися в бунті у маски — то навіть скоморохові не можна робити. Жартувати можна у масці, а до двобою треба ставати з відкритим лицем".

Час, подарований життям, обернув Митуса на слова.

"Слова — щити, котрими легко прикритись од ближніх своїх, слова — паволока, в котру загортаємо часом те, що бачити боїмося. Слова — камені, котрими кидаємо в ближнього свого. Стріли з гострими наконечниками, напоєними отрутою, і ранять смертельно. Слова — сокира загострена, і служать мені лиш тут, удома",— думав Митуса.

Звільнений од пут, бранець випростався, тепер вони з князем були одного зросту і рівні. Тільки Ми-тусина молодість зухвало випручалася, не піддавалася його намаганню втихомирити все й змирити. В жовтавих Митусиних очах, жорстких і невеселих, князь хотів вичитати більше, аніж говорили майже безмовні досі Митусині вуста — і раптом вловив у тому погляді жалість і співчуття. Князь одвів очі, і наказав сісти Митусі, і ще повелів комусь принести вина, і хтось невидимий, безликий і безшелесний поставив на дубовий стіл жбан вина і чаші, і розлив у чаші вино.

Митуса випив. Трунок хмільно, боляче й відразу нагадав йому дім, і Добродію, він озирнувся, але довкола була пуста. Митуса не добачив поряд навіть Буесті, і ним заволодів смуток і байдужість.

— То скажи мені, Митусо, чи то правда, що став ти однієї мислі з коромольниками?!

Дивувався Митуса. І Гніву позбувшись, не заглиблювався князь до дна речей і не хотів чомусь торкнутися Істини там, де вона могла відкритися. Чи в тім річ, що він зізнається, ніби з бунтівниками ставав на князя? Чому не хоче пізнати князь причину, котра породжувала бунт? Чому не запитає самого себе: навіщо потрібен йому Митуса? Мовчав Митуса, бо мізерним здавалось йому питання Данилове.

Князь же дивувався, що міг Митуса стати на боці бояр, котрі проти князівської влади учинили бунт. Хіба , ж мали на те право? .От галицький двор-ський Григорій Васильович брав собі Перемишль — а чи йому, ницому, таку землю держати? Інші ж, як оскаженілі хорти, до того шматка дерлися — і один одному в своїй захланності горло перегризали. Доб-рослав у Галичі на той час засів і роздавав галицькі землі чернігівським боярам, зігнаним Бату-ханом із їх північних земель. Прибутки, котрі Данило Романович мав з коломийських соляних копалень і призначив для оплати вірним своїм воям, Доброслав оддав на відкуп зрадникам підступним Івору Моли-божичу та Лазарю Домажировичу. Володимирський стольник Яків оповів те все князеві, а не встиг ще князь повеліти рушати до Галича, як уже звідтіль прибув чоловік Доброславів:

— СтережРісь, князю, Григорія Васильовича. Лихе замишляє, засівши в Перемишлі. Не вірний він тобі.

Доброслав хитрий, як руда лисиця, думав двох зайців уполювати: відвести гнів князя на іншого, і в того іншого Перемишль одняти.

— Що далі, князю? — спитав Митуса, і цікавість його була щирою. Данилова розповідь раптом зовсім зрівняла їх, і виглядало так, що вони зійшлися удвох для бесіди, і князь, хоч старший і досвідченіший, чекав від Митуси мудрого слова.

— А далі так діялося: Григорій, йому лиш одному знаним шляхом, звідався про те Доброславове посланництво і надумав стати перед мої очі, аби себе обілити. Того ж дня— і об тій же порі прибув у Холм і Доброслав. Ха-ха-ха! —засміявся князь.— Чи відаєш ти, Митусо, як прибув до мене Доброслав? Во єдиній лише сорочці їхав він по Холму на коні, аби показати, що нагий не може за пазухою каменя держати.

Митуса також тепер засміявся і долив в обидві чаші вина, а князь, ніби так мало все бути, перехилив те вино і говорив далі:

— Що робить, Митусо, господар, коли у двір до нього серед білого дня з'являються вовк і лисиця водночас? Велить імити звірів. Так я й учинив. Сказано: хай не рвуться ниці у святительський сан... Бачиш, Митусо, вони беруть моє, як брашно із чужих комор, мою вотчину хочуть роздерти, як паволоку, а з тої подертої паволоки який хосен?

Данило відчув, ніби не те мовить, що намірявся, і при нозі його затаєно й до часу примостився Гнів, а Сумнів сидів у віддаленім закутку, в напівтемряві. Князеві здалося, що при Митусі несподівано змаліли й подрібнішали його діяння, котрі насправді були важливими й складали значну частину князівських клопотів. Клопоти ці, переказані Митусі, обернулися

іншою, трохи смішною, а трохи буденною стороною, і вже ніби не займали і не хвилювали так, як перше.

Обидва тепер мовчали. Князь думав про своє не таке давнє перебування на уграх, де він хотів домовитися з угорським князем Белою IV про те, аби видав за його, Данилового сина Льва, дочку. Спілка з уграми була потрібною, вона допомогла б у боротьбі з татарами, те лихо рвало вже Руську землю і важко сказати, чим обернеться нашістя. Так, то вже справді було дуже важливе і вельми занепокоїливе, і князь об тім також хотів говорити з Митусою. Данило Романович пригадував, як повертався з угрів, і мусив перечікувати у князя лядського Болеслава у Вишго-роді, аж поки безбожні зйдуть з Руської землі. Він хотів сповістити Митусі про те, як важко і страшно було обминати Берестя, з котрого аж у далекі поля тягнувся млосний дух мертвих, і їх нікому було поховати, позаяк нікого не залишилося в місті, і церкви були переповнені трупами. І так само було у церкві богородиц! у Володимирі. Однак, Данило мовчав, не говорив про це, ніби через слова переходячи мусив би ще раз перебути те усе, а також знести сором і змиритися знову зі своїм безсиллям проти тієї страшної сили, котра розлилася смертю по Русі. Не міг признатися у своєму безсиллі Митусі, що явився нині у нього не гостем, а тільки бранцем.

Гірко і сумно було Митусі, що зникла десь Буєсть його, а натомість родилися мислі важкі й безконечні, як ніч у порубі. У мислях снувалися згадки про боярина Григорія Васильовича, і про Костянтина Рязанського, і про владика Перемишльського Антонія, кожен зваблював Митусу до себе у різні способи, і знав Митуса, навіщо їм потрібен. Усім їм потрібне було знаття Митусине, і вміння, аби власне безсилля й глупоту власну прикрити Митусиною мудрістю, а тому просили й загрожували.

— Навіть вільному птахові, Митусо, можна крила ув'язати, а коли пручатиметься — можна стрілу в серце випустити. На те є ловчі у князів.

— Затим же й не йду на службу князівську, що така служба у ловчих його. Не бажаю ловчим бути,— сміявся Митуса, і сумно йому було. І підбурений своєю невгамовною Буєстю Митуса говорив:

— Слави спраглі тулять дім до дому, і село до села, ізгоїв тулять, і борті, жнива. Сироту обікравши, їдять тетеруків, і гусей, і курей, і голубів, й інше брашно, а убогий хліба не має, щоб насититися, сироту обікравши ходять облачені, в наволоці і кунах, а убогий руба не має на тілі. Сироту обікравши, живуть у домі, а убогий не має де голову прихилити...

Знав Митуса, навіщо тим був потрібен, а пощо ж кликав його мудрий князь Данило? Чи й той непевен у силі своїй? Чи йому теж треба, аби Митуса говорив об нім — а повторене красними Митусиними словами діяння набирало б для князя твердості, й позбувся б він Сумніву у такий спосіб? Чи мізерними здавались тобі вчинки твої, князю, чи хотів мати виправдання для них, бо не завжди чинив так, як належало? Але ж ти, князю, самого себе поклав у діяння свої, а коли не так що зробив — не поможу тобі, і ніхто не порятує. Якщо від діяння сліду не буде — на чому слова триматимуться, князю? Я судив би так, як мені розум мій і честь велить, а не ти, князю; а хто з нас правду мовив — знатимуть інші, котрі по нас прийдуть. Ми бачимо мало, бо зблизька дивимось і стоїмо в долині, ті ж, котрі прийдуть по нас, будуть стояти на узвишші, уже над нами, і більше бачитимуть. То навіщо я потрібен тобі, князю? Пощо прикликав ти мене до себе? Зараз бранцем став я твоїм, бо маєш мене за зрадника — це я розумію. А пощо по волі мав би до тебе приходити? Я, князю, так само, як і ти, свою вотчину маю, де влада моя рівна твоїй — а, може, й тривкіша і глибша.

Чи ти, князю, маючи свою землю, пішов би чиюсь управляти — не для себе, для когось? Вголос нічого не говорив Митуса, бо здавалося йому, що не зрозуміє усього сказаного князь, візьме його, Митусину, мову за бажання виправдатися й порятуватися, і зневірився раптом Митуса у силі власного слова, котре, здавалось йому, можуть у нього відібрати, як відбирають владу князівську інші князі оружною рукою, а ще думав, що може його слово умерти раніше від нього, і вчулося йому знову, як задзвеніла сокира на стовбурі дерева, з котрого йому труну споряджатимуть. Слово — тлінь. Слово — глина холодна, і треба крові, аби вона ожила. Слово— тлінь. Слово—тінь, не суть його, не основа, а тінь. Митуса думав так, пив із чаші вино і мовчав.

Три сліпці досі не втратили надії добитися до князя, хоча з того, що стало прохолодніше і на обличчях не ковзали вже сонячні промені, сліпці знали — наближався вечір.

Чому ти неволив мене до служби, князю, КОЛИ я сам князь у вотчині своїй був? Нині ти мене хочеш позбавити її, князю, і сам не відаєш, що чиниш,—думав Митуса.

Бажаючи скарати Перемишль, послав Данило Романович туди свого двірського Андрія з великою кількістю піхоти й кінних воїв. Костянтин Рязанський, присланий перш сидіти в Перемишлі коромоль-ним і честолюбним Ростиславом, утік від Андрія поночі, як боягузи тікають, ще перше, аніж Андрій став під Перемишлем. Андрій застав тільки владику у Перемишлі, і, повелівши палити й карати непокірний город, уступив, не чекаючи запросин, у двір владики, і пограбував його гордих слуг, роздер їхні тули боброві, і вовчі та борсучі прилбиці, а самого владику смертю скарав, аби не богохульствував, бунтуючи смердів проти законного князя.-

...Літописець списував день у день — сивий і старий, богобоязливий і князебоязний,— списував день у день, що

чинилося на Русі, а також усі діяння й помисли явні Данилові, у такий спосіб гадаючи зміцнити ще більше підмурівок слави й б.езсмертя свого князя, але ж Данилові того здавалось мало, праглося більшого, незвичайного бо незвичайним здавалося йому все, що він сам відчував у собі, але чого не міг досягнути літописець. Не бачить же ніхто, п'ючи із чаші мед, як виглядав камінь, з якого роблено чашу. Але ж не кожен бачить у камені майбутню чашу, що потім стане вираженням задуму і в котру наллють трунок. Тільки всевидець і всезнавець може те узріти, і хотів Данило, аби співець словутний Митуса став тим волхвом, який би мав на світ власні очі, але у серцевину всього вміщав би князеві мислі, заміри і вчинки, відвагу його і мудрість. Так хотів Данило.

Інше думав Митуса. Те, що Данило у своїх діяннях мав за велике і значне, могло колись обернутися мізерним і дрібним, і города, про які він дбав найбільше, могли змаліти, а менші вирости, і ріки, котрі не можна переплисти, могли б висохнути, а малі розрити ширшу дорогу до моря — Митуса хотів бачити аж до тих часів, що невидимими здавалося. І мало йому було класти в основу всього лиш князеві мислі, не бажав Митуса обернутися тихим плесом води, в котре дивиться князь. Згорблену горобину хитає вітер — тонка жива тінь на чорному тлі спаленого Ми-тусинового двору. Вітер розгойдує сліпе небо, згори хмари тиснуть на землю, і навіть той, хто відає, що є сонце, перестає в нього вірити.

— Митусо,— просить князь Данило Романович,— заспівай мені пісню. Митуса сидить звільнений від лик, і п'є вино з князем. Як бранець, котрому подарували ще кілька годин життя — для того, щоб він покався. Або ж для того, щоб ближче до нього приглянутись? В жовтавих Митусиних очах — співчуття і жалість, і ніяк не може зрозуміти їх князь, та й сам Митуса не розуміє себе. Хтось безликий і невидимий запалив вогонь, вогонь горить, і від того вогню ще жовтавішими

здаються жорсткі Митусині очі, різко відтінюються вилиці і зблискує бронзовість у густій бороді. Митуса розтуляє уста й питає:

— Пощо ти, князю, палив Перемишль? Гадаєш — на місці спаленого міста нове виросте? Чи хочеш тим славу свою укріпити й показати силу? Ти й болохів-ську землю спалив — за що гнівався на болохівців? Що погодились просо сіяти для татар? Так ти ж їх покинув сам на сам із татарами, покинув напризволяще — рушив свататись на угри, а татари тим часом руйнували Русь, і на Галичину прийшли, і болохівців змусили собі служити. А ти пересиджував лихо, князю, у Вишгороді, рятуючи себе і свій рід. Чом ти, князю, не сам пішов до Києва — а лиш тисяцького Дмитра послав туди? Кияни князя мудрого й сильного чекали, і ти укріпив би дух їхній, бо вірили вони тобі. Дмитрова ж мудрість твоєї рівна була, та віра в нього менша. Хіба не відаєш ти, що, коли б урятований був Київ і спинив би татар, не пішли б вони, може, далі, на нашу землю? Ти не дбав про Київ, а лиш про власну вотчину. Чому ж карав болохівців? Татари й так вкрили землю нашими трупами — а ти що далі чиниш? Чи задля того, щоб від татар оборонитись, палиш Перемишль? Карай бояр невірних, карай зрадливих владик—а пощо палити хати рибарів і орачів?

Мовчить князь, обертаючи в руках порожню чашу. Затаїв подих Сумнів, а, Гнів напружився і зводиться на ноги, але князь встигає відштовхнути його:

— Бачиш, Митусо, коли скарб в однім місці зберігається і одного владику має, то від того стає він вартіснішим. Подрібнені землі як висипане зі жмені зерно, котре птах легко може склювати. Затим і караю непокірних, аби тримати всі землі в одній руці. Смерди — то смерди, а бояри — то бояри, і бунт їх скінчиться, чим почався: поставлять однак когось, аби правив

ними. А пощо мав би ниций правити, коли мій батько залишив мені ватчину і право над нею?

Сумнів примружує око й шепоче з віддаленого кінця:

"Чи ж так воно се, князю?"

Данило вдає, що не чує нічого, і далі говорить:

— А Київ би од татар не порятував руську землю, бо старий він і змучений. Тут, у нас, спіткнуться татарини — побачиш, Митусо! І забудь зараз про те. Я ж просив тебе пісню заспівати.

Міг би Митуса заспівати князеві оту свою пісню, кращої від котрої не складав перше і не складе вже ніколи. Він знав, що не складе, хоч би жив ще довго, бо ту пісню складав у найбільшій, у найвищій розпуці і в напрузі сил, тоді для нього в одну ріку ЗЛИЛОСЯ все — і смерть Добродіина, і погибель Києва. Добродія потонула, під нею заламалася крига на ріці. Не слова родила душа Митусина, а кривані рани. І не струни нап'ялися в гуслих його, а копія. Наче волхв, бачив Митуса: прийшла сила чорна і дика на Русь, і не встала проти неї руська сила, бо кожен дбав лиш про свій дім і про власне багатство.

— Пощо покинули боярини землі свої татарам? — питав Митуса. Пощо покинули й живими залишилися? Чи гадають, що не прийде ворог по їхньому сліду, як вовк за зайцем? А вже йде! Йде сила, котрій не дано від долі творити, а тільки нищити. Січе людей, як траву, а кров ріками, а городи чорними трупами, і Київ, усіма покинутий, мертвий, а Дніпро з берегів виходить і плаче над трупом города славного... І церкви падають, як догорілі дерева, і діти гаснуть, як на вітрі свічки. А підуть князі наші на поклін невірним — і вже ідуть. І впаде ніж помежи родом — і вже упав. І будуть усобиці великі, і ладу не буде

помежи князями,— і вже нема. Бо що робить Костянтин з Рязані на землі Перемишльській? Чи, може, прийшов рятувати її від татар, своєї не зумівши оборонити? Хіба не відає, як страшно татари Рязань понівечили?

І склав тоді Митуса найкращу свою пісню, і знав, що кращої не складе, і страшно йому було, що ту пісню найкращу породила погибель Києва і Добродії смерть. Ненавидів самого себе за те, що найважче лихо обернув найкращою своєю піснею, а водночас не міг би тої пісні не скласти й не заспівати.

А третього дня потому йшов Митуса до церкви, і на самому порозі храму підійшов до нього сивобородий старець і плюнув в обличчя.

— Чому ти учинив так, отче? — здивувався Митуса, не можучи навіть руки підняти, щоб покарати за зневагу, бо надто старий і немічний був той чоловік.

— Костянтин повелів мені це зробити за пісню твою диявольську, непотребну, Митусо,— сказав старець, а народ на площі біля храму мовчки чекав, що скаже Митуса.

— Нікчемний же той князь, котрий вибирає немічних для здійснення своєї помсти,— сказав Митуса і засміявся.— Не гніваюсь на тебе, отче, одне лиш мені скажи: ти сам чув ту, пісню?

— Ні,— сказав старець.

— І князь Костянтин сам не чув,— він чує лишень те, що йому у вухо нашепчуть.

Знову засміявся Митуса, і було сумно йому, і він повернув од порогу храму і пішов до ріки, до того місця, де виходила з туману Добродія і спускала на воду човен, а Митуса питав:

— Що було перше — добро і зло в суті своїй, а чи наймення їхнє?

Князь Данило Романович просив заспівати пісню, і Митуса відповів:

— І хотів би, та не можу, князю: гусел моїх при мені нема. Згоріли на дворищі у Перемишлі — отож вибачай, князю!

І озирнувся Митуса, і побачив Буєсть свою, і зрозумів, що не відступала вона від нього ані на мить.

Гнів князів стояв, затискаючи руки на мечі, а Сумнів теребив бороду білими пальцями.

— йди собі геть, Митусо,— сказав Данило, не слухаючи ані Гніву, ані Сумніву.— Йди. Ти вільний.

Буєсть Митусина підвела осідланого коня і процокотіли копита попід вікнами, а князь сидів, похиливши голову у задумі. І тоді здвигнув плечима Сумнів і сказав:

"Князю, пощо відпустив Митусу? Слова його — ніж гострий".

Князь удав, що не чує.

"Пощо ти відпустив, князю? Та ж він не сказав тобі й слова, ти не знаєш того, що хотів знати".

— Митусо! — гукнув князь.— Гей, Митусо! Та спиніть же його.

Ті, котрі непорушно стояли досі при дверях, по-своєму зрозуміли князеві слова. Стріла просвистіла навздогін, і якраз тоді впало дерево, що з нього мали спорядити труну Митусі. Але він уже не чув шурхоту гілля і важкого стогону поваленого дерева.

Три сліпці знали, що настала ніч, бо зробилося холодно й тихо. Вони вже не сподівались почути князових кроків за порогом, отож полягали спочити, гадаючи, що назавтра добудуться до князя. Вони мусили йому сказати те, що знали і з чим прийшли: у Перемишлі ймили словутного співця Митусу і чинили йому наругу, у лика в'язучи, як коромольника, і дім його спалили, і книги, і гусли. Хотіли сліпці просити князя, аби повелів звільнити Митусу.

Але Данило не міг нічого повеліти, адже сліпці ще не оповіли йому того, з чим прийшли, і князь сидів усе на однім місці, над чашею, де на самому денці зосталося трохи вина, і при ньому був тільки його Сумнів.

"Не бери сумніву у поводитирі,— лукаво радив він князеві.— Не бери, бо не зрушиш і кроку, довіку на однім місці стоятимеш",— шепотів Сумнів і усміхався недобре.

Буєсть Митусина стояла над свіжою могилою і не плакала, хоч зоставалася сама одна супроти світу, часу, життя і смерті. Не плакала, бо не вміла.

Гуси летіли з вирію. Гусли тліли на пожарищі. Три сліпці чекали світання.